

VERSOLOGIE

Próza versus verš

- dnes považujeme prózu za bezpříznakový způsob vyjádření, kdežto použití verše je považováno za prostředek, který chce říct oproti próze něco navíc
- vždycky tomu tak ale nebylo; ve starých dobách byl základní literární formou verš, prózou se psala díla určená k praktickým účelům, která se nepovažovala za vlastní literaturu (filozofie, historie, nauková literatura)
- umělecká próza tak vzniká až v moderních literaturách jako protiklad verše, zpočátku byla tedy považována za něco příznakového na pozadí verše
- v moderní literatuře je verš typický pro lyrické žánry, próza pro ostatní žánry
- přechodové fáze – i v moderních literaturách se vzácně setkáme s veršovanou epikou (Vrchlický), na druhé straně existuje lyrizovaná próza, básně v próze

Mění se obsah sdělení s užitím verše? Je verš významotvorný?

Pokud ano, jak se obsah sdělení mění?

- Sedím s přáteli v lese, na kraji pole, u ohně. Znáte, přátelé, tu chvíli? Nepohne se ani lísteček. Zdá se, že kolem všechno spí. Takové je tu ticho bez konce. A jenom dým poutá zem k nebi. Na větvi poposedne pták – a jsme si blíží. A když přiložíš větvičku (v jemném praskotu), jsme blíže všemu a všem.

U ohně sedím s přáteli

na kraji pole, v lese.

Tu chvíli, přátelé, znáte-li?

Lísteček nepohne se.

Zdá se, že všechno kolem spí.

Taková bez konce tu tiš.

A jenom dým zem k nebi víže.

Pták poposedne na větvi –

a jsme si blíží; a větvičku když přiložíš

– v praskotu jemném – všemu, všem jsi blíže (Oldřich Mikulášek)

- Po zeleném prutu leze hlemýžď, a když vystoupí do nejvyšších míst, rozhlíží se jako člověk s očima na stopkách a hledá ještě vyšší malinový list.

Po zeleném prutu leze hlemýžď

A když vystoupí do nejvyšších míst

Rozhlíží se jako člověk

S očima na stopkách

A hledá

Ještě vyšší malinový list (Konstantin Biebel)

- dělení na verše umožňuje zvláštní členění jazykového projevu
- tzv. **aktuální členění větné / aktuální členění výpovědi / funkční větná perspektiva** (FSP = pojetí brněnské školy: Jan Firbas) = projevuje se v něm záměr a výpovědní perspektiva mluvčího; rozlišuje se téma = východisko, vyjadřuje známé skutečnosti (z kontextu) a réma = jádro sdělení, ohnisko, vyjadřuje nové, kontextově nezapojené skutečnosti (bývá na konci výpovědního celku)

- užitím verše dochází k zdůraznění určitých představ (objektivní hierarchizace představ se mění v subjektivní)
- verš = příznakový způsob vyjadřování; je zvláště způsobilý pro vyjadřování subjektivního vztahu ke skutečnosti (postoj autora ovlivňuje výběr informací o jedné a téže skutečnosti: meteorologická zpráva versus přírodní lyrika)
- prozaický projev je členěn na věty, básnický projev na verše > básnické umění spočívá v tom, jak větu člení, čili jaké nové celky vytváří
- zvukové důsledky verše: díky novému členění se přesouvá větný přízvuk

Teorie verše

Prozódie = odvětví versologie, nauka o zvukové výstavbě verše

Rytmus

- = pravidelné střídání dlouhých a krátkých, nebo přízvučných a nepřízvučných slabik (=těžkých a lehkých) dob ve verši
- pro češtinu je přirozené takové uspořádání, při němž tvoří těžkou dobu slabika přízvučná a lehkou dobu slabika nepřízvučná

Přízvuk v češtině

- je dynamický (silový, důrazový, expiratorní), tzn. že je založen na zdůraznění určité slabiky zesílením hlasové intenzity, s jakou ji proneseme
- tento přízvuk je v češtině vždy na první slabice slova, ale ve větším textovém celku bývá variabilní
- existují nepřízvučné předklonky (= spojky, předložky; slabičné předložky – např. *ve, ze, se* na sebe přebírají přízvuk jména, před kterým stojí) a nepřízvučné příklonky (= pomocné sloveso: *bych, bys* apod.; osobní zájmena: *mi, ti* apod.)
- další, vedlejší přízvuky jsou v češtině na lichých slabikách ve slovech (ve 4-slabičných a delších slovech)

Označte přízvučné a nepřízvučné slabiky v následujícím básnickém úryvku:

Počestné dámy tři parkem jdou

rozmluva líně se vlekla:

Vše, co jsem zažila před svatbou,

já, prosím, mužovi řekla. (J. S. Machar – V bezmyšlenkovém hovoru)

Počestné dámy tři parkem jdou

– ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ ◡

rozmluva líně se vlekla:

– ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ ×

Vše, co jsem zažila před svatbou,

– ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ ◡

já, prosím, mužovi řekla.

– ◡ ◡ – ◡ ◡ – ◡ ×

Metrický impuls = opakování rytmotvorného prvku (nemusí být 100%)

Metrum = ideální rytmické schéma

Verš = je založen na rytmickém opakování jazykového jevu, který se běžně nazývá nositel metrického impulsu

Strofa = je ucelený, v básni pravidelně se opakující útvar složený z více veršů

Stopa

- = nejmenší zvuková jednotka verše (spojená v celek jedním iktem = rytmickým přízvukem), v níž se pravidelně střídají lehké a těžké doby
- rytmické minimum; min. 2 slabiky, metrický impuls
- může se krýt se slovem, ale také může slovo zvukově rozdělit
- přízvučná slabika; dlouhá slabika v časoměře (teze = těžká, iktovaná doba) = –
- nepřízvučná slabika; krátká slabika v časoměře (arze = lehká, ne-iktovaná doba) = ∪
- sestupná stopa začíná tezí x vzestupná stopa začíná arzí

katalektický verš (neúplný) = končí dříve než stopa či metrum

akatalektický verš (úplný, tj. „dříve nepřestávající“) = končí celou stopou nebo metrem

verš znělý = verš končí tezí (např. jambický trimetr)

verš neznělý = verš končí arzí (např. daktylský hexametr nebo trochejská metra)

díreze = předěl ve verši realizovaný za koncem stopy nebo metra

cézura = předěl ve verši realizovaný v rámci stopy (předěl po tezi se nazývá mužská cézura, předěl po arzi se nazývá ženská cézura)

enjambement = přesah; neshoda rytmického a větného členění, při níž syntaktický celek přesahuje z jednoho verše do druhého

Základní prozodické systémy

1. Verš tónický

- konstitutivním prvkem verše je stálý počet přízvuků, ale ne jejich místo ani počet slabik
- verš ruských bylin a starogermánského básnictví
- v češtině je výjimečný, často pro čtenáře splývá s volným veršem

2. Verš sylabický

- konstitutivním prvkem verše je stálý počet slabik
- u delších veršů (10 a více slabik) se vyskytuje středová přerývka (= mezislovní předěl, díreze)
- většinou u jazyků, kde je důrazový přízvuk, ale nefonologický a fonologická není ani kvantita – např. polština a románské jazyky (důrazový přízvuk = dynamický či expiratorní: přízvuk vzniká pouhým zesílením výdechového proudu vzduchu, zesílení může být doprovázeno zdĺoužením přízvučné samohlásky; fonologický přízvuk = není vázán na konkrétní slabiku; může změnit význam slova; fonologická kvantita = rozlišování dlouhých a krátkých samohlásek)

3. Verš sylabotónický

- regulace počtu slabik i místa metrických přízvuků, které smějí připadat jen na určité slabiky verše (tj. pravidelný počet slabik a současně pravidelné rozložení přízvuků ve verši)
- základní verš češtiny
- v českém prostředí se často používá nepřesného termínu „přízvučný“ jako protiklad k verši časoměrnému
- jde o tendenci, nikoliv o zcela závaznou povinnost, resp. o tendence dvě: tendence k nepřízvukování některých slabik (silnější) a k přízvukování slabik jiných (slabší) > srov. níže citovaný trochej
- většinou ještě důležitější než střídání těžkých a lehkých dob je délka verše, bývá zachována důsledně (srov. níže citovaný trochej)

- Prosím tě, vládyko slavy, jen smrti mi velebit nechtěj.
Oráčem být bych raděj si přál, chtěl jinému sloužit,
mužovi nebohatému, jenž mnoho by majetku neměl,
nežli tu v Hádově sídle být všechněch zesnulých vládce. (Odysseia, přel. O. Vaňorný)

5. Verš volný

- rytmotvorným prvkem je zde s jistými výhradami intonace
- minimum prvků vytvářejících metrický impuls, je organizován větou fonologií, zesílená úloha intonace – často to bývá zdůrazňováno potlačováním interpunkce i velkých písmen > verš s potlačenou interpunkcí je snáze vnímán jako samostatná významová jednotka
- volný verš často na první pohled vypadá jako próza rozepsaná do různě dlouhých řádků a z hlediska metrického tomu tak skutečně je
- v české literatuře se volný verš užívá od 90. let 19. století
- hranice mezi uměleckým volným veršem a prózou? – jazykový projev ve verši podává více informací, než kolik by jich byla schopna podat próza (nevázaná řeč) – jiná hierarchizace představ
- volný verš se na rozdíl od jiných typů veršů nikdy nedá zkoumat odděleně od svého obsahu

6. Bezrozměrný verš

- pěstoval se hlavně ve středověku
- v dnešním povědomí splývá buď s volným veršem nebo rýmovanou prózou
- není v něm normován počet slabik ani počet a místo přízvuků
- od volného verš se liší tím, že každý verš směřuje k tomu stát se syntaktickým celkem (Dalimilova kronika)

Rým

- = zvuková shoda fonémů na konci rytmické řady (verše, někdy půlverše)
- původ rýmu spočívá ve snaze zdůraznit paralelismus myšlenek také paralelismem formy
- antická poezie rým jako konstruktivní princip metrické výstavby textu neznala – byla to jen jedna z figur vzniklých hromaděním – zahrnovali jej pod homoioteleuton > rýmová shoda byla prvkem stylistickým, jakožto prvek metrický (tedy v básních) byla považována za barbarskou
- rým je typickým znakem středověké a moderní poezie proti poezii starověké
- asonance = shoda koncových samohlásek bez ohledu na souhlásky, přibližný rým (pasou – budou)
- konsonance (konsonantická asonance) = shoda souhlásek (čelo – čilá)
- rým = shoda samohlásek i souhlásek, která však nemusí být naprostá, tedy asonance + shoda některých souhlásek
- v české umělé poezii (na rozdíl od lidové) hraje také úlohu přízvuk: pole – hole, čelo – obestřelo, nikoliv vyšší – neslyší, minul – zahynul, což ale ve folklorní slovesnosti bývá
- rým kmenový (rána – dána) vs. rým gramatický (milovati – hodovati)
- rým useknutý (koncová slabika zavřená se rýmuje s otevřenou): kvílím – síly
- stejně jako u metra dělíme i rýmy na mužské (teze na poslední slabice: např. svět – květ) a ženské (teze na předposlední slabice: např. bečí – klečí; nese – lese – nedonese)
- rýmy na konci veršů = koncové; na začátku veršů = přední / čelní; na konci poloveršů = vnitřní

MED09 Úvod do teorie literatury

- pokud se v převážně nerýmované básni schválně objeví rým, říká se mu sporadický
- rozložení rýmů:
  - sdružený: aabb
  - střídavý: abab
  - přerývaný: rýmují se jen sudé nebo liché verše (abcb nebo abac)
  - obkročný: abba
  - postupný: abcabc
  - tirádový: aaaa... (= stále se opakuje stejná slabika)